

Henric Simonsson Achrenius, född 5/11 1730, död 17/6 1798. Liquidations-commissarie och Kronolänsman i Kalajoki. Känd som god Finsk Poët på sin tid. Gift 8/2 1757 med Catharina Helena Calamnius. Genealogia Sursilliana s. 165.

Kieli ja kaava – Henrik Achreniuksen runot

Hausjärven kappalaisen Simo Achreniuksen pojista tuli Abraham tunnetuksi virsirunoilijana, ja Abrahamin poika Antti Achrenius jatkoi tässä suhteessa isänsä perinteitä. Kaksi muutakin Hausjärven kappalaisen pojanpojista niitti mainetta runoilijoina: Simo ja Henrik Achrenius. Tämän veljesparin isä Simo Achrenius toimi apulaispappina Paimiossa, mutta siirtyi v. 1728 Sievin kappalaiseksi. Simo ja Henrik Achrenius syntyivät Sievissä, Simo v. 1729 ja Henrik vuotta myöhemmin. Simo Achreniuksen päätyöksi runouden alalla jäi v. 1766 ilmestynyt *Uudet Hengelliset Runot Läsä olewaisista ja Tulewaisista Tiloista*, joka käsittää 2299 kalevalamittaista säettä. Tekijä joutui jo pari vuotta myöhemmin mielisairaalaan, ja hänen runoutensa sammui tähän.

Henrik Achrenius pääsi vanhemman veljensä kanssa ylioppilaaksi Oulun triviaalikoulusta v. 1749. Hän opiskeli Turussa, mutta jätti lukunsa kesken. Turusta Henrik Achrenius siirtyi Kalajoen pitäjänkirjurin Gabriel Petri Calamniuksen apulaiseksi ja meni v. 1757 naimisiin tämän tyttären Catharinan kanssa. Samana vuonna Henrik Achreniuksesta tuli Kalajoen suorituskomissaari ja nimismies. Kalajoella hän pysyi kuolemaansa saakka.¹

Henrik Achreniuksen kirjallista tuotantoa on säilynyt sekä painettuna että käsikirjoituksina. Kun siitä ei kuitenkaan ole tehty edes perusselvitystä ja kun aivan viime aikoinakin on esiintynyt ristiriitaisia käsityksiä siitä, mitkä runot todella ovat Henrik Achreniuksen sepittämiä ja mitkä eivät, on tässä tarpeen esittää yleiskatsaus hänen kaunokirjallisiin tuotteisiinsa. Artikkelin toisena tavoitteena on osoittaa muuan suunta, josta voidaan löytää käyttökelpoisia kriteerejä pyrittäessä selvittämään vanhemman suomenkielisen runouden tekijäkysymyksiä: on identifioitava

¹ Ks. Genealogia Sursilliana (Toim. Elias Robert Alcenius. Helsingfors 1850) s. 165; Pohjalaisen Osakunnan nimikirja II (Täydentänyt ja toimittanut Sven-Erik Åström. Vaasa 1947) s. 222–223; Biografinen nimikirja (Toimittanut Suomen Historiallinen Seura. Helsingissä 1879–83) s. 2–3; V. Tarkiainen, Simo Achrenius. Suomalainen runoilija 1700-luvun jälkipuoliskolta. Historiallinen Arkisto 47 (Helsinki 1940) s. 71–73; Eino Salokas, Bellmanin runous Suomessa. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 1 (Helsinki 1929) s. 57; Jaakko Tuulasvaara, Suur-Kalajoen historia II (Kokkola 1960) s. 205–206.

kullekin runoilijalle tyypilliset runon- ja säkeenmuodostukseen systemaattisesti vaikuttavat kaavat ja normit.

Seuraavaan 30 nimikettä käsittävään luetteloon sisältyy 22 kalevalamittaista runoa tai runoteosta, kuusi laulua, viisi mietelmäsuomennosta ja yksi puhe, joita paria poikkeusta lukuun ottamatta voidaan melko varmasti pitää Henrik Achreniuksen tekeminä. Lähdemerkinnät osoittavat primaarilähteen, mutta nootteihin sisältyy viittauksia myös eräihin muihin lähteisiin ja kyseisen sepitelmän esiintymiin eräissä tärkeimmissä julkaisuissa.²

- 1) Yxi todexi tullut uni, sillon juteltu koska Kruunun Befallningsmanni Christ: Castreen, ja Neihty Brita Christ: Forström ilosen hääpäiwansa[!] näit 1753. (KRA Th. Reinius I F 7, 2 N:o 43.)
- 2) Terwe Poica Pohjan Maalda / Pohjan Poicasten parista! Henr. Achrenius. Pohjalainen. (Onnentoivotusruno Elias Niblingin 6. 4. 1754 Jac. Gadolinin johdolla esittämään väitöskirjaan.³)
- 3) Til Assessor Polwiander, på dess namnsdag, 1755. (KRA Th. Reinius I F 7, 2 N:o 44.)
- 4) Tuli tuima rackauden, Nähty unessa uhea etc. Öfwer Kyrck: Jac: Frosterus och Madem: Magd: Altan d. 18. Juni 1757. (KRA Th. Reinius I F 7, 2 N:o 45. Keskenäisen kopio.)
- 5) Kuinka Awio-Sääty oikein on aljettava, ja kuinka siinä elää pitää; Hää-Runoisa lyhykäisesti eespantu, vuonna 1765, Henrik Achreniukselta. (Oulun Wiikko-Sanomia 1832 N:o 39.⁴)
- 6) Kruununprinssi Kustaan häiden johdosta 1766. Hendrich Achrenius. Pohjalainen. (Lärda Tidningar 1766 N:o 52.⁵)
- 7) Caxi Neljästä Kymmendä Satua, Suomalaisijn Runohin Käätyy Wuonna 1775. Wasasa 1777.⁶
- 8) Tämän Sievin Kirkon Rakennuxen ja Wihkimisen Muisto-Runo. Kirj. Henrik Achrenius. [1776.]⁷ (SKS A 20.⁸)
- 9) Runot Kruunun Winan keitoxesta. H. A. (1774 Winasta Walitus Wirsi /

² Lyhenteet: KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto, SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran käsikirjoitusarkisto, AJ = Agricolasta Juteisiin (Toimittanut A. V. Koskimies, Helsinki 1921), SKK V = Suomen Kansalliskirjallisuus V (Helsinki 1930), SKA I = Suomen kirjallisuuden antologia I (Keuruu 1963), Topelius I—V = Z. Topelius, Suomen Kansan Wanhoja Runoja ynnä myös Nykyisempiä Lauluja I—V (Turussa ja Helsingin Kaupungissa 1822—1831).

³ Fredr. Wilh. Pipping, Luettelo Suomeksi prantäytyistä kirjoista (Helsingfors 1856—1857) N:o 846. Julkaistu: AJ 329—330, SKK V, 79—80.

⁴ Julkaistu: AJ 330—333, SKK V, 81—84.

⁵ Julkaistu: AJ 333—334. Runo on suomennos latinasta, ks. Lärda Tidningar 1766 N:o 52 ja Vilho Annala, Henrik Achrenius runoilijana (laudaturtyö 1914, Helsingin yliopiston kotimaisen kirjallisuuden laitos) s. 96—97.

⁶ Osa saduista on julkaistu myöhemmin: Topelius I, 51—55 (sadut 1 ja 8), II, 44—45, 48—49 (3 ja 13), IV, 28—32 (11 ja 14), AJ 336—338 (2, 8 ja 28), SKK V, 85—87 (6, 9 ja 28).

⁷ Runoon liittyvien noottien mukaan kirkko vihittiin 10. 3. 1776. Ks. myös Tuulasvaara 1960 s. 308—311.

⁸ Käsikirjoitus on kopio alkuperäisestä, jota kopiaon lisätyn merkinnän mukaan »säilytetään Oulun Historiallisessa museossa, puitteissa, ilman lasia». A. V. Koskimies on julkaissut tämän runon Virittäjässä v. 1916 (s. 123—124), ja hän ilmoittaa kopioineensa sen »Sievin kirkon arkistosta v. 1882 kesällä».

- Runo Raukan kuolemasta. Anonym. Runot Kruunun Winan keitoxesta. H. A. Wasasa 1777.⁹⁾
- 10) Till Kapellanen Borg. och Mag. Meurling då de d i 8 Nov. 1778 till äktenskap första gången förelystes. (SKS Carl Henric Asp »Nyare finska sånger» N:o 2 a. B 91)¹⁰⁾
 - 11) Koska Herra hengellinen / Kaustin Kylän Kappalainen (Herr Carl Borg) Neiten kansa kaunihimman / Akan ainehen parahan; (Neittyt Margaretha Wilander) Koska Pappikin komea / Herra lujasti lukenut, (Herr Mag. Carl Meurling) Kansa Neiten näppärimmän / Waimon walju wakaisimman, (Neittyt Catharina Wilander) wickelästi wihittihin, somaisesti solmettihin (Sinä 3 p. Joulukuusa W: 1778) Silloin weisasasi [!] wälcen / lystin wuoxi lyllytteli H: A: (SKS Carl Henric Asp »Nyare finska sånger» N:o 3. B 91.¹¹⁾
 - 12) Mag. Carl Meurlingille, hänen poikansa kummilta, 1779 (SKS Carl Henric Asp »Nyare finska sånger» N:o 2 b. B 91.¹²⁾
 - 13) Sananlasku Sitä tehdä *Mustan Mjehen / Kula Valkian Urohon*, Selitetty silloin koska Kappalainen, Hyvin Kunnoitettava ja Korkiasti Hyvin oppinut Herr Johan Ahlbom, ja Hyvin Kunniasukuinen ja avuista rikas Neitzyt Maria Wilander Hää-Päiväänsä Vjetit sinä 18 Päivänä Joulukuusa 1783. (SKS Kokoelma uudempiä runoja.)
 - 14) *Txi Apulaista tarwitzewa ja saanut Maamittari*, Runoisa edespandu, Koska Salon Pitäjäseen asetettu Maamittari, Korkiasa arwosa pidettävä Herr Joseph Fontén, Ja Hywin Kunniasukuinen ja Hywillä awuilla Kaunistettu Neitzyt Brigitta Magdalena Wilander Wihittijn, Sinä Päiwänä Tammikuusa Wuonna 1788. (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 63.¹³⁾
 - 15) Runot, Calajoen Pitäjän Suurimman osan Rajan Suojelus-Miesten luwattoman poijes tulon ylitse, Elo kuusa Wuonna 1789. Wasasa 1790.¹⁴⁾
 - 16) Sinä 24. Päiwänä Kesä-Kuusa 1791. (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 40.¹⁵⁾
 - 17) Suomalaisten Alammaisimmat Walitus-Runot, Hänen Korkeimmasti Autuan, Sen Suuri Waldian, Kaikkein meidän Armollisimman Kuningamme ja Herramme, Kuningas GUSTAFwin Sen III:n Ruotzin, Göthein ja Wendein Kuningan A. A. A. Kuoleman tapauxen ylitse, sinä 29 p. Maalis-Kuusa Wuonna 1792. Turusa.¹⁶⁾
 - 18) Lyhykäiset Runot, Sijnä Tilasa, Koska Ylkä Mies, Kunniallinen ja Toimellinen Nils Andreaxen Poika, Ja Morsian Kaunis Pukuinen Elisabeth Sigfridin Tytär Lisan Nimi-Päiwänä Sinä 19. Marras Kuusa 1795, Silvastin Maalla Wihityxi tulit. (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 78.)
 - 19) Försök til Finsk Öfversättning af Ovidi Ode Æstus erat. (SKS Carl Henric Asp »Nyare finska sånger» N:o 5. B 91.)

⁹⁾ Pipping N:o 1406, Arvid Hultin, Luettelo Helsingin Yliopiston kirjaston arkkikirjallisuudesta (I—IV. Helsingin Yliopiston kirjaston julkaisuja XII: 1—3, Helsinki 1929—1932) II s. 505. Runosta on säilynyt myös nähtävästi Carl Borgin tekemä kopio, joka on lähes identtinen painetun version kanssa. Runon tekijäksi mainitussa kopiossa ilmoitetaan Henrik Achrenius. (KRA Z. Topelius I G, 9, 15 N:o 39.)

¹⁰⁾ Runon jäljempänä käytetty lyhennys 1778K.

¹¹⁾ Runon jäljempänä käytetty lyhennys 1778H.

¹²⁾ Kopio myös KRA Z. Topelius I G 9, 14 s. 46—47. Julkaistu: Topelius V, 66—67.

¹³⁾ Kopio: KRA Z. Topelius I G 9, 14 s. 41—45. Julkaistu: Topelius V, 60—65.

¹⁴⁾ Pipping N:o 1644, Hultin II s. 4.

¹⁵⁾ Käsikirjoituksen takasivulla on omistus: »Herren Contracts-Profsten, Högärewärdiga och Höglärda Magister, Herr Johan Westzynthius *Pyhäjoki*.» Julkaistu: Topelius II, 38—40.

¹⁶⁾ Arkista on ilmestynyt Turussa kolme eri painosta ja Vaasassa yksi. Ks. Pipping N:o 1681, 1681 a—c, Hultin I s. 206.

- 20) Runo, somasta tapauksesta vuonna 1724.¹⁷ (Oulun Wiikko-Sanomia 1832 N:o 37.)
- 21) Prologium ad Hospites. [Kunniasta kuuluwainen / Parwi Wierahan parahin . . .] (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 13.)
- 22) Clausula. [Nyt on kiellet kirwonnunna / katkennunna kantelessa . . .] (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 14.)
- 23) Laulu Catharinan Päiwänä 25. Marras Kusa 1791. Melod: Det förwandlad, det oper om kället. (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 4.)
- 24) Laulu Papin Frouville 1. Päiwänä Touko Kuusa 1792. /. Weisataan kuin Ruotzalainen Laulu: Guṃan Noach: /: war en heders fru etc. (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 2.¹⁸)
- 25) Tawallinen Morsian Tanssi. Melodie: Hör Du sparfven Lilla etc. (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 1.¹⁹)
- 26) Yxi Uusi Lystillinen Wijsu. Prändätty Wasasa.²⁰
- 27) Katoowaisuus.²¹ (Oulun Wiikko-Sanomia 1832 N:o 35.²²)
- 28) Nyt Pojat: Nyt on aika nosta / Jo joutu Päiwä Kunnian. [Marseljeesin suomenos.] (SKS Henrik Achrenius. A 19.)
- 29) [Viisi mieltelmäsuomenosta.] (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 64.)
- Se Lapsi, jonga luona Herran pelko maka . . .
 - Se awu on, et' Sydämensä . . .
 - Aika aiwan tärkix' näyttä . . .²³
 - Älä Päiwäin luku kahto . . .
 - Se joka kaikist' tarpeist' täyty . . .
- 30) Mitä se Puheenparsi friauxisa merkitse, että *saada Wasikan Nahka*; Selitetty, Ylkämiehen Kunniallisen ja Toimellisen Mathias Henrikin Pojan, Ja Morsiamen Kunniallisen ja Awullisen Elisabeth Michelin Tyttären Häisä, Sinä Päiwänä Kuusa W: 1797, Puhe Mieheldä. (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 3.)

Tässä luettelossa mainituista 30 sepitteestä painettiin Achreniuksen elinaikana vain seitsemän (2, 6, 7, 9, 15, 17 ja 26). Näistä ainoastaan kaksi (2 ja 6) mainitsee tekijän täyden nimen, yhdessä (9) on signeeraus H. A. Näiden sepittäjästä ei ole epäilystäkään, mutta muissa painetuissa tuotteissa (satukokoelma, kaksi runoa ja yksi laulu) tekijän tunnistaminen on tuottanut vaikeuksia.

Tässä suhteessa hankala oli jo faabelikäännösten kokoelma Caxi Neljättä Kymmentä Satua Suomalaisijn Runohin Käätyy Vuonna 1775. Vielä vuonna 1897 Julius

¹⁷ »Luultaan tehyksi Achreniukselta.»

¹⁸ Kopio: KRA Z. Topelius I G 9, 16 N:o 16. Julkaistu mm. Topelius I, 55—56, AJ 340—341, SKK V, 91—92.

¹⁹ Kopio: KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 6; SKS Carl Henric Asp »Nyare finska sånger» N:o 4. B 91. Julkaistu mm. Topelius I, 57—59, AJ 339—340, SKK V, 88—90 SKA I, 391—392.

²⁰ Pipping N:o 3972, Hultin II s. 15. Käsikirjoituskopioita: KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 8—9; SKS Reinhold v. Becker, Kokoelma suomenkielisiä käsikirjoituksia N:o 26 b. B 133. Julkaistu SKA I, 392—393.

²¹ »Luultaan kirjoitetuksi eesmenneeltä Komisarjukselta Kalajoesa, Achrenius nimeltä, joka aikanaan oli mainio Runo-niekka.»

²² Julkaistu mm.: AJ 341—343, SKK V, 93—94, SKA I, 389—390.

²³ Julkaistu: Topelius II, 43.

Krohn totesi lakonisesti: »Niiden tekijä on aivan tuntematon.»²⁴ Arvoituksen ratkaisu löytyi kuitenkin jo vuotta myöhemmin julkaistuista Henrik Gabriel Porthanin kirjeistä. Porthan nimittäin ilmoitti 24. syyskuuta 1784 C. F. Mennanderille lähettämässään kirjeessä: »Härhos sänder jag för ro skull exemplar af Finska Fabler som Commiss. Achrenius i Kalajoki utgifvit . . .»²⁵

Eino Salokas on arvellut, että myös 15, 17 ja 26 olisivat Henrik Achreniuksen sepitteitä.²⁶ Hän perustaa päätelmänsä lähinnä runomittaan, eräisiin tyyliseikkoihin, runojen yleissävyyn ja arkkien painopaikkaan. Vastatodisteita ei ole esitetty, joten Salokkaan tunnistuksia on pidettävä vähintäänkin mahdollisina, joskaan ei varmoina.

Luettelo sisältää kaksitoista Henrik Achreniuksen omaa käsialaa²⁷ olevaa sepitettä (13—14, 16, 18, 21—25, 28—30). Toistaiseksi ei ole löytynyt ainoatakaan muiden tekijäin tuotetta, jonka Henrik Achrenius olisi kopioinut. On siis suhteellisen varmaa, että hän on todella itse sepittänyt tai kääntänyt kyseiset runot ja laulut.

Luettelossa on vielä jäljellä yksitoista nimikettä, jotka ovat säilyneet kopioina tai jotka on julkaistu 1800-luvun alkupuoliskolla. Kopioitsija tai julkaisija on yhtä poikkeusta (4) lukuun ottamatta merkinnyt kunkin tekijäksi Henrik Achreniuksen.

Runot 1, 3 ja 4 ovat säilyneet vain Reiniuksen kopiokokoelmassa, jossa kahden edellisen tekijäksi mainitaan H. Achrenius. On tietenkin epävarmaa pitää myös viimeistä saman tekijän tuotteena, mutta tällainen olettaus on varsin perusteltu. Riittävänä syynä voidaan pitää jo sitä, että runoissa 1 ja 4 on hyvin samankaltainen aihe: unessa nähdyt häät. Lisäksi kaikki runot ovat Reiniuksen kokoelmassa perätysten samalla arkilla. Ensimmäisessä on vuosiluku 1753, toisessa 1755 ja kolmannessa 1757. Anonyymien tekijän runo on selvästi keskeneräinen kopio; sen 22 säkeeseen sisältyy häärurunon alku, mutta loppupuoli on jäänyt syystä tai toisesta jäljentämättä.²⁸

Vuonna 1832 painettiin Oulun Wiikko-Sanomissa (numerot 35, 37, 39) kolme runoa (5, 20, 27), joiden tekijänä julkaisija piti Henrik Achreniusta. Näistä Juhana Cajanuksen virttä Etkös ole Ihmis parca muistuttava Katoowaisuus poikkeaa varsin selvästi Achreniuksen muusta tuotannosta, ja on huomattava, että julkaisijan käsitys runon alkuperästä on epävarma: »Luultaan kirjoitetuksi eesmenneeltä Komisarjukselta Kalajoesa, Achrenius nimeltä, joka aikanaan oli mainio Runo-niekkä.» On siis täysin mahdollista, ettei runon tekijä olekaan Henrik Achrenius. Toisaalta

²⁴ Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet (Helsinki 1897) s. 137.

²⁵ *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida. Utgifna af Ernst Lagus. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XXXVIII* (Helsingfors 1898) s. 108. Ks. myös Vilho Annala mts. 103—104.

²⁶ Salokas 1929 s. 60—63 ja Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana (Helsinki 1923) s. 150, 196, 199.

²⁷ Ks. KRA Reinhold v. Becker I G 1, 10. Achreniuksen käsialanäytettä ks. SKK V, 83, Rafael Koskimies, Porthanin aika (Helsinki 1956) s. 281.

²⁸ Ks. Annamari Sarajas, Suomen kansanrunouden tuntemus 1500—1700-lukujen kirjallisuudessa (Porvoossa 1956) s. 183—184, 361. Ei tunnu olevan perusteltua syytä epäillä kopioitsijan merkintää, että runot 1 ja 3 ovat H. Achreniuksen tekemiä. Tiedetään, että Gananderilla oli sanakirjatyössä käytettävissään mm. (Henrik?) Achreniuksen häärunoja, ja kyseessä ovat nähtävästi juuri mainitut runot. Ks. Osmo Hormia, Gananderin sanakirjan lähteet (Turku 1961) s. 56, 339—344, myös 143, 414.

Runo somasta tapauksesta vuonna 1724, jota myös julkaisijan mukaan ainoastaan »luultaan tehynsi Achreniukselta», on — kuten edempänä havaitaan — suhteellisen varmasti Achreniuksen tekemä.

Runot 10, 11, 12 ja 19 ovat säilyneet Carl Henric Aspin kopiokokoelmassa »Nyare finska sånger». Samaan kokoelmaan sisältyy myös jäljennös laulusta 24, josta on säilynyt Achreniuksen alkuperäinen käsikirjoitus. Kopioitsija ilmoittaa kaikkien tekijäksi Henrik Achreniuksen, ja hänen tietonsa pitävät aivan ilmeisesti paikkansa.²⁹

Teoksensa Suomen Kansan Wanhoja Runoja, ynnä myös Nykyisempiä Lauluja viimeisessä niteessä Z. Topelius julkaisi runot 12 ja 14 ja mainitsi tekijäksi Henrik Achreniuksen. Jälkimmäisestä Topeliuksen kokoelmissa on säilynyt Achreniuksen alkuperäinen käsikirjoitus, edellisestä vain kopio »Vanhojen runojen» viimeisen osan käsikirjoituksessa. On ilmeistä, että Topeliuksella on ollut hallussaan joko runon 12 kadonnut alkuteksti tai Aspin kokoelmaan sisältynyt kopio. Runon tekijän suhteen ei voi olla epäilystäkään: hän on Henrik Achrenius.

Runosta 8 ei käsissäni ole ollut alkuperäislähdettä. Molemmissa kopioissa mainitaan kuitenkin runon sepittäjäksi Henrik Achrenius, ja tieto perustuu epäilemättä primaarilähteen merkintään. Oulun Historiallisesta museosta ja Sievin kirkon arkistosta tehdyt kopiot ovat miltei identtisiä: erot rajoittuvat muutamiin ortografiisiin seikkoihin.

Kuudessa tapauksessa näistä 30:stä Henrik Achreniuksen tekijänoikeus on edellisen perusteella kyseenalainen; tällaisia epävarmoja tapauksia ovat 4, 15, 17, 20, 26, 27. Muita voidaan melko varmasti pitää Henrik Achreniuksen kirjoittamina. Kun seuraavassa käyn tarkastelemaan Achreniuksen kalevalamittaisia runoja ja näiden runojen alkusointukaavaa, voidaan runot 15, 17 ja 20 siirtää epävarmoista tapauksista varmoihin: tekijä on eittämättä Henrik Achrenius.

Sivulla 256 olevasta taulukosta käy ilmi alkusoinnun frekvenssi Henrik Achreniuksen kalevalamittaisissa runoissa ja runoteoksissa. Alkusointu on laskettu säkeittäin käyttäen yksinkertaista kolmijakoa (1) vahvasti alkusoinnutettu, (2) heikosti alkusoinnutettu ja (3) alkusointuinen säe. Esimerkkejä: (1) *Kaikki ammatit awarat, Kaikki kankahat katella, Lewät, lammikot laweat, Kulku oli onnellinen, Mitta-työssä tydyttääwi*, (2) *Muutoin todexi tuloowi, Työläs on asia tehdä, Wilu waippahan wetäy, Siellä ihmisen olowan, Hywän Kruunun kuolemasa*, (3) *Waikka poikelle awarat, Kuin on miesi waimon saanut*. Alkusointu on laskettu tyvittäin,³⁰ ja ns. avosointu³¹ (ie : e, uo : o ja iü : ö) on katsottu heikoksi: *Maani Miehen melkiäisen, Jott' on woutwi wuwannunna*. Perustelu sille, ettei avosointua ole umpisoinnun tapaan laskettu vahvaksi, näkyy taulukon

²⁹ Reinhold v. Beckerin mukaan (KRA v. Becker I G 1, 10) Topeliuksella on ollut hallussaan myös Achreniuksen runot 10, 11, 12, 19. Kyseessä ovat nähtävästi Aspin tekemät kopiot. Vrt. Matti Kuusi, Vanhan kansan sananlaskuviisauus (Porvoo 1953) s. 487.

³⁰ Ks. Matti Sadeniemi, Metriikkamme perusteet (Helsinki 1949) s. 43 ja Die Metrik des Kalevala-Verses, FFC 139 (Helsinki 1951) s. 16.

³¹ Ks. Sadeniemi 1951 s. 102—122.

kahdesta viimeistä sarakkeesta. Sen sijaan $(x)e : (x)\ddot{a}$ -kombinaatiot on laskettu vahvasti soinnutettuihin: *Kerran käymähän kuletti, Sittä weisasin wähäisen, Jopa ääni etäältä*.

Henrik Achreniuksen 1750- ja 1760-luvun sepitteissä vahvasti alkusoinnutettujen säkeiden frekvenssi on suhteellisen korkea (83.5—88.6 %), eikä se juuri vaihtelee eri runoissa. Poikkeuksena on kuitenkin Elias Niblingin väitöskirjassa vuonna 1754 ilmestynyt 68-säkeinen onnitteluruno, jonka säkeistä vain vajaa puolet on soinnutettu vahvasti.

Kun alkusointukaavaa käytetään apukeinona pyrittäessä tunnistamaan tietyn henkilön sepittämiä runoja, on tietenkin lähdeittävä siitä, että tällainen kaava on stabiili. Muussa tapauksessa eri runoilijain kaavat peittävät osittain toisensa, ja tunnistaminen käy mahdottomaksi. Jos Niblingin onnitteluruno on todella Henrik Achreniuksen tekemä, hänellä ei ollut vielä vuonna 1754 vakiintunutta alkusointukaavaa. Vahvasti soinnutettujen säkeiden frekvenssi on runossa nimittäin vain 48.5 %, so. yli 35 prosenttiyksikköä pienempi kuin missään muussa Achreniuksen kalevalamittaisessa runossa. Ero on tässä suhteessa tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < 0.1$ %). Siitä, että vuoden 1754 onnitteluruno todella on Henrik Achreniuksen sepittämä, ei taas ole epäilystäkään.

Jos tämä olisi Achreniuksen sepittämistä runoista varhaisin (meille säilynyt), ongelma olisi ratkaistu. Voidaan helposti havaita, että Achreniuksen alkusointunormit ovat jatkuvasti tiukentuneet: 1770-luvulta eteenpäin vahvasti soinnutettuja säkeitä on eri runoissa 93.4—100.0 %. Vuoden 1754 runo olisi tällöin Achreniuksen ensimmäisiä yrityksiä käyttää kalevalamittaa; hän ei ollut vielä täysin omaksunut sitä, eivätkä hänen alkusointunorminsa olleet vielä vakiintuneet. Selitys olisi vedenpitävä, ellei Reiniuksen kokoelmasta löytyisi Achreniuksen vuonna 1753 tekemää runoa, jonka säkeistä 86.4 % on soinnutettu vahvasti.

Mikäli teoria alkusointukaavasta pitää paikkansa, vuoden 1753 runo ei ole Achreniuksen tekemä, tai sitten sen ajoitus on väärä. Kopioitsijan mukaan runon sepittäjä on H. Achrenius, eikä meillä ole mitään todisteita, joiden perusteella voisimme epäillä hänen merkintäänsä. Sen sijaan vuosiluvun 1753 viimeinen numero on siksi epäselvä, että sen voi lukea toisinkin: 1755. Selitys vahvan alkusoinnun korkeaan frekvenssiin löytyykin tästä. Runoa ei ole tehty vuonna 1753, vaan vasta 1755, jolloin Achreniuksen alkusointukaava oli jo vakiintunut sellaiseksi, jona se pysyi ainakin vuoteen 1766 saakka.

Kyseisen runon otsikko on kokonaisuudessaan: *Yxi todexi tullut uni, sillon juteltu koska Kruunun Befallningsmanni Christ: Castreen, ja Neihty Brita Christ: Forström ilosen hääpäiwansa* [!] näit 1753. Kopioitsija on todella tehnyt virheen sekoittamalla keskenään hyvin samankaltaiset numerot 3 ja 5. Genealogia Sursilliana (s. 90) nimittäin ilmoittaa: »Brita Christina Simonsdotter Forström, född 23/7 1734 och gift 30/10 1755 med Christian Castrén (född 1728), son till Lieutnanten, Befallningsmannen och Borgmästaren i Cajana, Matthias Castrén och dess hustru Helena Albogius.» Castrénin suvun genealogia vahvistaa vuosiluvun: nämä häät pidettiin todella vuonna 1755. Vuodesta 1754 mainittu Christian Castrén toimi isänsä viransijaisena

Kajaanin voutikunnan nimismiehenä.³² Hänen häihinsä Henrik Achrenius kirjoitti onnittelurunon, ei suinkaan vuonna 1753, vaan vuoden 1755 syksyllä.

Tämän vuosilukukorjauksen jälkeen Achreniuksen alkusointunormien kehitys on selvästi nähtävissä. Vuoden 1754 runo on paitsi onnittelu- myös opetteluruno: siinä Achrenius vasta kokeilee taitojaan kalevalamitan käyttäjänä. Vuotta myöhemmissä runoissaan hän on jo omaksunut alkusointukaavan ja asettanut omat alkusointunorminsa, jotka säilyvät muuttumattomina ainakin vuoteen 1766: ensisijaisesti on tavoiteltava vahvaa alkusointua, heikko alkusointu on sallittua (eri runoissa sitä esiintyy 11.4—15.3 %), mutta soinnuttomia säkeitä ei suvaita;³³ $(x)e : (x)\check{a}$ -tyyppinen alkusointu on tässä vaiheessa vielä heikkoa alkusointua. Tämä Achreniuksen noudattama alkusointukaava on täysin normaali, ja sitä seuraa valtaosa niin kansanomaista kuin oppitekoistakin kalevalamittaista runoutta: vahvan alkusoinnun muodostavat sanat, joiden sananalkuiset tai identtistä sananalkuista konsonanttia seuraavat vokaalit ovat samat, kun taas heikossa alkusoinnussa nämä vokaalit ovat erilaiset. Kaava ei siis poikkea tavanomaisesta, mutta kaavan soveltaminen on jo yksilöllisempää: likimainkaan kaikki kalevalamitan käyttäjät eivät tavoittele yhtä voimakasta alkusointua.

Vuoden 1775 satukäännöksistä lähtien Achreniuksen alkusointunormit tiukentuvat entisestään, ja heikko alkusointu käy aivan poikkeukselliseksi. Achreniuksen vuodesta 1776 lähtien sepittämissä runoissa on kaikkiaan 1467 säettä; näistä seitsemän on alkusoinnuttomia, ja heikosti alkusointuisiakin on vain 25. Ainoastaan yksi säe viidestäkymmenestä on siis vailla vahvaa alkusointua. Nämä 32 säettä ovat:

1. Harhat tiensä terävästi (1776)
2. Kulkekohot kijruhusti »
3. Hengen Hywän wirwotuxen »
4. Sydämmestä surulliset »
5. Hywän Kruunun kuolemasa »
6. Runun Rouwaus sioisa 1777
7. Ongo julkea Johannes³⁴ (1778K)
8. Nyt on Prinsin pickaraisen (1778H)
9. Ikävä akatoin joulu »
10. Sitä tehdä Mustan Michen (1783)
11. Suokohon sinun eleä »
12. Ovat ilman eroitusta »
13. Sitä tehdä mustan miehen »
14. Kerta miestä merkitähän »

³² Uusi sukukirja II, Suomen Sukututkimusseuran Julkaisuja XIX (Helsinki 1947—1951) s. 6.

³³ Alkusoinnuttomat säkeet Achreniuksen vuotta 1775 varhaisemmassa tuotannossa: *Joca cuuli laulawani, Tätä ajatellessani* (1754), *Esimerkillä hyvällä* (1765), *Mutta jotka itziänsä* (Satuja s. 26), *Ken pahan tawat sano* (sananlaskussa; Satuja s. 36).

³⁴ Heikko alkusointu luultavasti näennäinen, luettava: *Ongo julkea Juhannes*.

15.	Hyvä hoicka Huowin Waimo	»
16.	Työläs on asia tehdä	(1788)
17.	Sentähden Suuri Jumala	(1792)
18.	Sinuhun, Suuri Jumala	»
19.	Kruunun päälämme kukistit	»
20.	Istuwaiset, astuwaiset	(1795)
21.	Pelwosa Pyhän Jumalan	»
22.	Yxi mieliset molemin	»
23.	Kelpo tawalla kläpätä	(V:n 1724 tap.)
24.	Portin etehen pysähty	»
25.	Nopeata Nuorukaista	»
01.	Sautat Rikin Talarilla ³⁵	(1777)
02.	Kuta Valkian Urohon	(1783)
03.	Emändä hyvä Talossa	»
04.	Suihtua kohentelevi	»
05.	Kuta valkian urohon	»
06.	Waikka poikelle awarat	(1788)
07.	Esimerkillä hywällä	(1795)

Näistä säkeistä viisi heikosti soinnutettua (9—10, 13—15) ja viisi soinnutonta (02—06) on peräisin Achreniuksen siteeraamista sananparsista. Näin ollen alkusointtomista säkeistä vain kaksi ja heikosti soinnutetuista kaksikymmentä on Achreniuksen itsensä tekemiä. Erityisesti on syytä panna merkille ne neljä heikosti alkusointuisiksi laskettua säettä, joissa esiintyy kaksoiskonsonantilla alkava sana: *Hywän Kruunun kuolemasa* (5), *Nyt on Prinsin pickaraisen* (8), *Kruunun päälämme kukistit* (19), *Kelpo tawalla kläpätä* (23). Achrenius on aivan selvästi pyrkinyt näissäkin alkusointupareissa samaan vokaaliin.³⁶

Achrenius on siis tiukentanut alkusointunormeja ja turvautuu myöhäistuotannossaan vain poikkeustapauksissa heikkoon alkusointuun. Ani harvat kalevalamitan käyttäjistä ovat omaksuneet yhtä jyrkät alkusointunormit, joten jo tämän perusteella voidaan selvittää melko luotettavasti runojen tekijäkysymyksiä. Kuitenkin täysin varmalle pohjalle tässä suhteessa päästään yleensä vasta silloin, kun runoilijan käyttämästä alkusointukaavasta — eikä vain alkusointunormeista — löytyy jokin täysin yksilöllinen piirre. Vuoden 1775 satukäännöksissä Achreniuksen kaavaan ilmaantuu tällainen tuntomerkki: vokaalit *e* ja *ä* ovat tuossa kaavassa identtiset.

³⁵ Carl Borgin tekemässä kopiassa (KRA Z. Topelius I G 9, 15 N:o 39): *Sautat Saxan Talarilla*.

³⁶ Achreniuksen varhaisemmassa tuotannossa esiintyy kaksi säettä, joissa konsonanttiyhitymällä alkava sana on alkusointuinen: *Pisti prääntyn paperin* (1754), *Cosca Culda Kruunu Prinszi* (1766).

Tästä voidaan ottaa esimerkiksi satukäännösten seitsemän vokaalialkusointuista³⁷ säettä:

Ensin sanowi äkisti	(s. 5)
Nijnkuin ennengin äkeä	(s. 14)
Miestä ennen äkeästi	(s. 27)
Tämä ääni etäälle	(s. 29)
Ällös eneä yritä	(s. 38)
Älä sinun etuasi	(s. 40)
Ruan edestä äkeän	(s. 44)

Muita vokaalialkusointuisia säkeitä ei satukäännöksissä ole. Näistä seitsemästä säkeestä jokainen sisältää sekä *ä*- että *e*-alkuisen sanan. Tällainen kombinaatio on aivan liian harvinainen, jotta sen seitsenkertainen esiintyminen voisi johtua sattumasta. Kun tarkastellaan saman teoksen niitä säkeitä, jotka normaalin alkusointukaavan mukaan sisältävät heikon konsonanttisen alkusoinnun, havaitaan sama ilmiö. Näistä 95 säkeestä nimittäin 57 sisältää sekä *xe*- että *xä*-alkuisen sanan: *Jonga keskellä käweli, Juoxewi tännä teräwä, Lähimmäisen Leppejmmän, Poijes hengiä häneldä, Silloin Peura päällisexi, Näpperöille neitosille, Että meidän männikköhön* jne. Henrik Achrenius on selvästi suosinut vahvaa alkusointua ja pyrkinyt karttamaan etenkin vokaalialkusointua, mutta myös heikkoa konsonanttista alkusointua; *ä*:n ja *e*:n kombinaatioon perustuvaa alkusointua hän sen sijaan ei ole karttanut. Johtopäätös on selvä: hänen alkusointukaavassaan säe *Kärsiä kelpo hyvästi* on yhtä vähästä soinnutettu kuin säkeet *Menessä metän sisähän* ja *Sitä nälkä nähtäwästi*.

Alkusoinnun frekvenssi (mittayksikkönä säe) Henrik Achreniuksen kalevalamittaisissa runoissa.

Runo	Säkeitä	% V	% H	% O	<i>e</i> : <i>ä</i>	muu ³⁸	umpi	avo
1754	68	48.5	48.5	2.9	3	32	2	2
1755 (1753)	118	86.4	13.6	—	5	16	1	3
1755	166	88.6	11.4	—	3	19	11	1
1757	24	87.5	12.5	—	1	3	2	—
1765	170	83.5	15.3	1.2	5	26	4	1
1766	73	84.9	15.1	—	—	10	4	2
Σ	619	81.9	17.4	0.6	17	106	24	9

³⁷ Vokaalialkusointu = heikko vokaalinen alkusointu: *Uuwuin istumaisilleni, Siellä ihmisen olowan* (1754). Voidaan lähteä siitä, että vokaalialkusointuisia säkeitä pitäisi karkeasti arvioiden olla n. 10—15 % kaikista heikosti alkusoinnutetuista säkeistä (ks. Sadeniemi 1951 s. 128). Kun jätetään huomiotta *e* : *ä* -kombinaatiot ja säkeet, jotka sisältävät alkusoinnussa olevan kaksoiskonsonantilla alkavan sanan, Achreniuksella on viisi vokaalialkusointuista säettä, kun taas heikon konsonanttisen alkusoinnun sisältäviä säkeitä on 154 (lisäksi neljässä säkeessä on sekä konsonanttinen että vokaalinen heikko alkusointu, esim. *Ett' on puoliso parempi*). Vokaalialkusointuinen säe on siis Achreniuksen alkusointunormien kannalta pikemminkin soinnuton kuin heikosti soinnutettu.

³⁸ Tässä ei ole otettu huomioon niitä kuutta säettä, jotka sisältävät alkusoinnussa olevan kaksoiskonsonantilla alkavan sanan.

Sadut	1 480	97.3	2.6	0.1	64	38	87	8
1776	66	92.4	7.6	—	5	4	5	1
1777	108	98.1	0.9	0.9	11	1	4	—
1778K	26	96.2	3.8	—	3	1	3	—
1778H	347	99.4	0.6	—	21	1	24	—
1779	42	100.0	—	—	3	—	5	—
1783	149	93.3	4.0	2.7	7	6	10	2
1788	129	98.4	0.8	0.8	7	1	9	—
1789	98	100.0	—	—	7	—	11	—
1791	66	100.0	—	—	5	—	4	—
1792	128	97.7	2.3	—	4	2	19	—
1795	122	96.7	2.5	0.8	6	3	3	—
Ovidius	86	100.0	—	—	5	—	6	—
Runo v:n 1724 tap	80	97.5	2.5	—	4	1	4	1
Prol. + Claus.	20	100.0	—	—	2	—	4	—
Σ	1 467	97.8	1.7	0.5	90	20	111	4

V = vahvasti alkusoinnutettu säe, H = heikosti alkusoinnutettu säe, O = alkusoinnuton säe, e : ä = tp. *Tämä ääni etäälle, Jonga keskellä käweli*, muu = (muu kuin e : ä -kombinaatioon perustuva) heikko alkusointu, umpi = umpisointu (tp. *Älä kuole kuitengana*), avo = avosointu (tp. *Jotka juopia kysyvät*).

Achreniuksen kuudessa varhaisimmassa runossa esiintyy kaikkiaan 17 e : ä -tapausta, muiden vokaalien muodostamia heikkoja (konsonanttisia tai vokaalisia) alkusointuja on 106. Vuoden 1775 satukäännöksissä e : ä -tapausten suhde muihin on 64:38, ja myöhemmissä runoissa tämä suhde on 90:20 (mikäli jätetään sivuun Achreniuksen siteeraamat sananlaskut ja rajoitetaan hänen itsensä sepittämiin säkeisiin, suhde on 89:15). On ilmeistä, että Achreniuksen varhaistuotannossa e : ä on pikemminkin heikkoa kuin vahvaa alkusointua, joskin — silmämääräisesti arvioiden — tällaisten tapausten frekvenssi on siinäkin poikkeuksellisen korkea. Kuitenkin jo 1770-luvun puolimaissa e : ä oli Achreniuksen alkusointukaavassa selvästi vahvaa alkusointua. Osasy tähän siirtymään on nähtävissä Achreniuksen tiukentuneissa alkusointunormeissa: kun uudessa alkusointukaavassa e : ä = e : e, ä : ä, niin vahvasti soinnutettujen säkeiden muodostaminen helpottui melkoisesti.

Liene paikallaan osoittaa esimerkillä, kuinka tällaista runon muotoutumisprosessissa systemaattisesti vaikuttavaa stabiilia kaavaa voidaan käyttää ratkottaessa anonyymien runon tekijäkysymyksiä. Varsin sovelias tällaiseksi esimerkiksi on v. 1777 ilmestynyt arkkki, joka sisältää kaksi kalevalamittaista runoa. Näistä jälkimäinen, Runot Kruunun Winan keitoxesta, on selvästi Henrik Achreniuksen tekemä, sitä todistaa jo signeraus »H. A.» (ks. edellä Achreniuksen sepitteiden luettelo n:o 9). Arkin ensimmäinen runo on nimeltään 1774 Winasta Walitus Wirsi / Runo Raukan kuolemasta, ja sen jäljessä on merkintä »Anonym». A. V. Koskimies (AJ s. 334—335) piti molempia runoja Henrik Achreniuksen tuotteina siitä huolimatta, että niiden tekijämerkinnät ovat erilaiset ja niiden asenne v:n 1774 viinan-

polttokieltoon täysin vastakkainen. Yleinen mielipide on kuitenkin ollut vastakkainen: esimerkiksi Julius Krohn,³⁹ Vilho Annala (1914, 65—78) ja Eino Salokas (1923, 188—189) ovat katsoleet kyseiset runot eri henkilöiden tekemiksi. Vuonna 1963 Suomen Kirjallisuus II (s. 320, 607) ilmoittaa kuitenkin yllättäen ja ilman näkyvää perustetta molemmat runot Henrik Achreniuksen sepitteiksi; samana vuonna ilmestynyt Suomen Kirjallisuuden Antologia I (s. 394—395) puolestaan julkaisee kiistanalaisen runon — aivan oikein — tuntemattoman tekijän eikä suinkaan Henrik Achreniuksen nimissä.

Jo säkeiden alkusointufrekvenssi osoittaa, ettei Winasta Walitus Wirsi voi olla Henrik Achreniuksen tekemä. Sen 78 säkeestä nimittäin vain 69.7 % on vahvasti soinnutettuja, 12 säettä sisältää heikon alkusoinnun ja 11 säettä — lähes yhtä paljon kuin Achreniuksen koko tuotannossa — on vailla alkusointua. Tämän toteamuksen vahvistaa kumoamattomasti se, että runon vahvan alkusoinnun kaavasta puuttuu Achreniukselle tunnusomainen *e : ä* -kombinaatio: runon 12 heikosti soinnutetussa säkeessä ei esiinny ainoatakaan *e : ä* -tapausta. Winasta Walitus Wirsi on siis aivan varmasti jonkun »tuntemattoman» 1700-luvun runoilijan eikä suinkaan Henrik Achreniuksen tekemä.

Ohimennen todettakoon, ettei tämänkään runon tekijä ole täysin tuntematon. Zachris Topeliuksen käsikirjoituksista löytyy nimittäin kopio valitusvirrestä.⁴⁰ Sen otsikkona on Wiinasta Walitus Wirsi / Runo Rauckan Cuolemasta, ja runoon liittyy selitys: »Cuopiosta Rieskawedeldä yhdeldä talon pojaldä ylös pandu Sijnä 25. Päi. Joulukuusa 1775.» Henrik Achreniuksen runo on kruunun viinankeittokieltoa puoltava vastine tähän valitusvirteen, jonka alkuperän tekijä on nähtävästi tuntenut, sillä Runot Kruunun Winan keitoxesta alkaa: »*Mitä sanot Savolainen / Kansa kainuhun puhelet?*» Runon alkusäkeen »Sawolainen» ei liene mielivaltaisen valinta, vaan viitannee Kuopion Rieskavedelle.

Vuonna 1775 sepitetyn valitusvirren tekee kiinnostavaksi se, että siihen sisältyy varhainen viittaus kalevalamittaisen lyriikan tunnetuimpaan runoon *Jos mun tuttuni tulisi*, jonka vanhimman toisinnon Henrik Gabriel Porthan on julkaissut vuonna 1778 teoksessaan *De poësi Fennica* (§ XII). Seuraavaan katkelmaan sisältyy siis kolme hieman mukailtua rieskaveteläistä kansanrunon säettä vuodelta 1775:⁴¹

Jos nyt tuttuni tulisit,
Ennen nähtyni näkyisit
Nijn m'ä suuta suikajaisin,
Pikarista pickuisesta,
Hohtawasta hopeasta.
Tule wielä tuttuiseni,

Näy ennen nähtyiseni,
Ennen kuin ero tulepi
Tuonen hetki hellahtapi,
Totta toiwottu olisit,
Suotu surella halulla.

³⁹ Suomenkielinen Runollisuus Ruotsinvallan aikana (Helsinki 1862) s. 163. Myöhemmin Krohn näyttää kuitenkin muuttaneen mielensä (Krohn 1897 s. 150).

⁴⁰ KRA Z. Topelius I G 9, 16 N:o 27. Gottlund on julkaissut vihkosessaan Pieniä Runoja Suomen Poijille Ratoxi (Ensimmäinen osa N:o VIII) valitusvirrestä 33-säkeisen kansanomaisen toisinnon.

⁴¹ Ks. myös Salokas 1923 s. 189.

On syytä ottaa esiin toinenkin runo, jota on arveltu Henrik Achreniuksen teke-
mäksi.⁴² Kyseessä on 15. 3. 1780 (Hämeessä?) pidettyihin häihin tehty runo, jonka
käsikirjoitus on säilynyt pahasti vahingoittuneena.⁴³ Repaleisen käsikirjoituksen
säkeistä on 66 suhteellisen täydellisiä. Näistä kymmenelle löytyy vastine eräästä jo
Porthanin tuntemasta 1700-luvun kansanrunomuistiinpanosta, mutta yllättävintä
on se, että runon säkeistä 24 on jokseenkin sellaisinaan peräisin onnittelurunosta,
jonka Henrik Achrenius sepitti 30. 10. 1755 pidettyihin Christian Castrénin ja
Brita Forströmin häihin.⁴⁴ Noiden 24 yhteisen säkeen perusteella voidaan esit-
tää otaksuma, että myös vuoden 1780 hääruno on Achreniuksen sepittämä.
Kuitenkin runon jäljelle jäävistä 32 säkeestä vain 20 on soinnutettu vahvasti, yksi
säe on alkusoinnuton (*onnen Tuokohon Jumala*), ja peräti 11 säettä on heikossa alku-
soinnussa. Näistä 11 säkeestä ainoastaan yksi sisältää Achreniukselle tyypillisen
e : ä -kombinaation: *Kätkyt keikkuwi korea*. Tämän runon tekijä ei siis ole Henrik
Achrenius, mutta hänellä on ollut mainitun kansanrunomuistiinpanon lisäksi käyt-
tävissään myös Achreniuksen vuonna 1755 sepittämä hääruno.

Achreniuksen kalevalamittaiset runot voidaan alkusoinnun perusteella jakaa kol-
meen ryhmään. Ensimmäiseen kuuluu vain vuoden 1754 onnitteluruno, toiseen tule-
vat vuosien 1755—1766 aikana tehdyt runot ja kolmanteen Achreniuksen myöhäi-
semmät tuotteet. On varsin mahdollista, että myös muissa säkeenmuodostukseen vai-
kuttavissa kaavoissa (esim. laajuussäännöt, parallellismi) on tapahtunut muutoksia
vuosien 1754 ja 1795 välillä, mutta näihin puuttuminen ei ole tässä paikallaan.
Kuitenkin jo Achreniuksen alkusointukaavan ja alkusointunormien kehityksen tark-
kailu avaa kiintoisia näköaloja tämän tapaisten poeettisten kaavojen luonteeseen.

Albert B. Lord on kehitellyt serbokroatialaisen kansanlauluepiikan pohjalta
merkittävän teorian siitä, kuinka laulajat hallitsevat ohjelmistonsa.⁴⁵ He eivät suin-
kaan toista oppimaansa laulua sana sanalta ja säe säkeeltä samanlaisena, kuin ovat
sen kuulleet, vaan heidän muistissaan on ainoastaan laulun yleisjuoni, päähenkilöi-
den nimet jne. Sen pohjalta he luovat laulun esitystilanteessa uudelleen siirtämällä
muistissaan olevan teeman laulun kielelle. Laulutaidossa ei siis ole niinkään kysymys
hyvästä muistista kuin laulajan kompetenssista: hyvän laulajan on hallittava perin-
näinen laulukieli ja -tyyli, koodi.

Laulajan kehityksessä on siis ratkaisevaa tuon koodin ja sen peruskaavojen oppimi-
nen: on perehdyttävä metrisiin ja rytmisiin kaavoihin, alku- ja sisäsointukaavoihin, sä-
velmäkaavoihin, klišeisiin jne. Oppimisen perusehto on tietenkin kuuntelu: tuleva lau-
laja kuuntelee toisten esittämiä eppisiä lauluja ja omaksuu niistä laulun muotoutu-
miseen vaikuttavat kaavat. Lord erottaa tässä prosessissa kolme vaihetta: (1) lau-

⁴² Sarajas 1956 s. 183.

⁴³ SKS Suomenkielinen hääruno 15. 3. 1780. A 1173. Ks. Toivo Kaukoranta, Eräs suoma-
lainen hääruno 1700-luvulta. Kaikuja Hämeestä VIII (Porvoo 1913) s. 261—265; Suomen
Kansan Vanhat Runot IX₁ N:o 27.

⁴⁴ Ks. Sarajas 1956 s. 183—184.

⁴⁵ The Singer of Tales (New York 1960) s. 1—138.

laja kuuntelee, (2) hän jäljittelee, (3) laulaja pätevyöityy ja täydentää ohjelmistoaan, minkä jälkeen hän voi aloittaa julkisen esiintymisensä. Prosessin ydin on tämä: tulevan laulajan on kyettävä kuulemistaan lauluista eristämään ja oppimaan ne kaavat, jotka yhdessä muodostavat laulajien käyttämän koodin perusosan.⁴⁶

Henrik Achreniuksen varhaisimmissa runoissa alkusointunormit muuttuvat tavattoman jyrkästi: vuoden 1754 onnittelelurunossa 48,5 % säkeistä on soinnutettu vahvasti, vuoden 1755 kahdessa runossa vahvan alkusoinnun sisältäviä säkeitä on jo 86,4—88,6 %. Näinkin voimakas muutos on helppo selittää, mikäli Achreniuksen varhaisinta (meille säilynyttä) runoa pidetään Lordin esittämän toisen vaiheen oppinnäytteenä. Siitä voidaan havaita, että runoilija on tunnistanut ne kaavat, jotka yhdessä muodostavat (oppitekoisen) kalevalamitan, mutta hän vasta harjoittelee. Hän tuntee koodin pääpiirteet, mutta ei osaa vielä soveltaa sitä persoonallisella tavalla käytäntöön; hänen tyylinorminsa eivät vielä ole kiteytyneet.

On tietysti selvää, että näiden kaavojen vaikeusaste on varsin erilainen. Tottumattomankin kuulijan on helppo tunnistaa alkusointukaavan pääpiirteet ensimmäisestä vastaan tulevasta kalevalamittaisesta runosta, mutta sen sijaan se kaavakompleksi, johon laajuussäännöt kuuluvat, on tuntuvasti vaikeammin omaksuttavissa. Niinpä 1700-luvun oppineista kalevalamitan käyttäjistä monikaan ei osannut karttaa lyhyttä pääpainollista tavua runojalan nousussa. Esimerkiksi Achreniuksen varhaisimman runon 66 säkeestä 21:ssä esiintyy lyhyt ensitavu runojalan nousussa, ja vuoden 1791 yhtä pitkässä runossa näitä tapauksia on 20.⁴⁷ Ei ole tietenkään kysymys siitä, ettei Achrenius olisi kyennyt oppimaan tätä sääntöä. Siihen hänellä ei kuitenkaan ollut mahdollisuuksia, sillä hän ei omaksunut kalevalamittansa kansanrunoista, vaan ensisijaisesti varhemmasta oppitekoisesta runoudesta, jossa lyhyt ensi tavu sai vapaasti sijoittua sekä runojalan laskuun että nousuun.

Kalevalaisen runon muotoutumiseen vaikuttaa joukko tällaisia kaavoja, jotka yhdessä muodostavat koodin, kalevalamitan. Kukin runoilija oppii koodin

⁴⁶ Lordin teorian mallina on tietenkin se prosessi (tai paremminkin erät tuon prosessin selitykset), jonka avulla ihminen oppii äidinkieltänsä. Verrattakoon Lordin näkemykseen esimerkiksi seuraavaa John B. Carrollin esitystä: »Relevant to the learning of language are at least three interrelated sequences of development: (1) 'cognitive' development, that is, a child's capacity to recognize, identify, discriminate, and manipulate the features and processes of the world around him; (2) development of the capacity to discriminate and comprehend the speech he hears from others in his environment; and (3) development of ability to produce speech sounds and sequences of speech sounds that conform more and more closely to the patterns of adult speech. The last of these depends on the second, and both of them depend at least partly on the first.» (Language and Thought. Foundations of Modern Psychology Series. Englewood Cliffs, N. J. 1964, s. 31.)

Noam Chomsky on puolestaan toistuvasti korostanut sitä, että kielen oppiminen merkitsee samaa kuin kielellisen kompetenssin saavuttaminen. Kielellistä kompetenssia Chomsky luonnehtii mm. »as an abstract system underlying behavior, a system constituted by rules that interact to determine the form and intrinsic meaning of a potentially infinite number of sentences» (Language and Mind, New York 1968, s. 62). Tämän systeemin lapsi abstrahoi kuulemastaan puheesta. Ks. erityisesti ensimmäistä lukua Chomskyn teoksessa Aspects on the Theory of Syntax (Cambridge Mass. 1965).

⁴⁷ Vuoden 1791 runossa on vain kolme säettä, joissa pitkä pääpainollinen tavu sijoittuu 1. runojalkaa kauempana laskuun. Vuoden 1754 runossa tällaisia säkeitä ei ole lainkaan. Tätä sääntöä Achrenius siis pyrki noudattamaan.

ja siihen kuuluvat kaavat eri runoista; toiset oppivat koodin täydellisesti, toiset vain osittain.⁴⁸ Eri runoilijoilla on usein erilainen koodi, ja ero voi tulla näkyviin jossakin siihen kuuluvassa kaavassa (joku sijoittaa lyhyen pääpainollisen tavun runojalan nousuun, joku ei; toisen kaavassa *ä* ja *e* ovat identtisiä, toisen kaavassa eri vokaaleja). Runoilijan hallitsema koodi saattaa muuttua, mutta yleisesti ottaen se on kuitenkin siksi stabiili, että sen perusteella voi monessa tapauksessa hyvinkin helposti erottaa eri runoilijain tuotteet toisistaan.

Yleisempiä kuin itse koodissa ovat erot koodin käytössä. Nämä erot ovat usein frekventatiivisia: toisen normina on sataprocenttisen vahva alkusointu, toinen tyytyy soinnuttamaan vahvasti keskimäärin joka toisen säkeen. Tällaiset kvantitatiiviset tyylierot saattavat usein merkitä kaavan valinnaisuuden tai pakollisuuden vastakohtaa: Achreniuksen myöhemmissä runoissa vahvan alkusoinnun kaavaa voi pitää pakollisena, kun taas esimerkiksi Matthias Salamniuksen runoelmassa Ilo-Laulu Jesuxesta vain puolet säkeistä on soinnutettu vahvasti (tosin myös Salamniuksella alkusointu sinänsä — kuten lähes kaikilla kalevalamitan kirjallisilla viljelijöillä — on jokseenkin pakollista). Normitkaan eivät välttämättä pysy stabiileina runoilijan koko luomiskauden aikaa, mutta muutokset ovat ainakin osaksi — näin Achreniuksen tapauksessa — johdonmukaisia ja pysyviä.

Koodiin kuuluvat kaavat ovat osittain hierarkkisia: esimerkiksi kansanomaisessa kalevalamitassa laajuussäännöt ovat selvästi ratkaisevampia säkeenmuodostuksessa kuin viskurilaki tai alkusointu. Ainakin teoriassa voidaan pitää mahdollisena, että kaavojen hierarkia saattaa olla erilainen eri runoilijain koodissa.

Mikäli pidetään kriteerinä klassista kalevalamittaa sellaisena kuin se tavataan esimerkiksi Arhippa Perttusen runoissa, kirjallisten käyttäjien mitta on yleensä puutteellinen tai suorastaan »virheellinen». Kenties suurin syy on siinä, että alkusointu (usein vieläpä vahva alkusointu) on näiden runoilijoiden koodissa pakollinen kaava. Kun jokainen säe pyritään soinnuttamaan vahvasti, on ylivoimaista seurata laajuussääntöjä, viskurilakia ja parallellismikaavaa ja tehdä samalla sellainen runo, joka on edes jossakin määrin ajatukseltaan järkevä; nonsense-runoja voi tietysti sepittää täysin virheettömällä kalevalamitalla käyttäen sataprocenttisesti vahvaa alkusointua.

Tässä suhteessa varsin kiintoisan näkökulman avaa runoudenkin tutkimukseen sovellettu informaatioteoria. Käsitteellä *entropia* tarkoitetaan informaatioteoriassa lähteen tuottaman informaation määrää, sen teoreettinen maksimi on *relatiivinen entropia*. Vähentämällä relatiivinen entropia luvusta 1 saadaan *redundanssi*. Redundanssilla on siis ymmärrettävä koodin asettamia rajoituksia informaation välityk-

⁴⁸ Tällä en tietenkään tahdo sanoa sitä, että jokainen »runonlaulaja», jolta on pantu muistiin parikymmensäkeinen loitsu tai muutama säe kalevalaista epiikkaa tai lyriikkaa, hallitsisi kalevalamitan. Runonlaulajista olisikin syytä erotella passiiviset toistajat ja aktiiviset runoilijat, jotka pyrkivät tietoisesti muokkaamaan oppimiaan runoja tai sepittämään uusia. Tuntuu »epäilemättä hieman paradoksaaliselta, että folkloristit aivan yleisesti pitävät tällaisia runoja epäaitoina»: ne eivät ole (ainakaan vielä tekijänsä esittäminä) kansanperinnettä eivätkä siis kiinnosta perinteentutkijaa.

sessä. Esimerkiksi normaalissa kirjoitetussa englannissa redundanssi on noin 50 %, so. puolet siitä, mitä kirjoitetaan, määrää kielen rakenne, puolet valitaan vapaasti.⁴⁹

Runouden kieli vastaa informaatioteorian määrittelemää kommunikaatiokanavaa, jonka kapasiteetti on kuitenkin huomattavasti pienempi kuin normaalien kielen muodostaman kanavan. Runoilija alistuu tiettyihin sidonnaisuuksiin (esim. runomitta, riimi), jotka suuresti rajoittavat hänen valinnanvapauttaan: hänen käytettävissään on vain osa kielen koko materiaalia. Tällaisiin edellytyksiin tehty valinta tuottaa siis pienemmän määrän informaatiota kuin sellainen valinta, joka kohdistuu normaalien kielen koko ilmaisumahdollisuuksiin.⁵⁰ Helmut Lüdtke on — tosin erittäin ylimalkaisesti — laskenut eräiden runomittojen (mm. heksametrin, muinaisgermaanisen alkusointusäkeen) redundanssin ja uskaltanut esittämään tältä pohjalta jopa »väliaikaisen metrisen säännön»: normaali metrisen redundanssi on 6—8 bittiä säettä ja 0.6—0.8 bittiä tavua kohden (bit = binary digit on informaation mittayksikkö).⁵¹

Puuttumatta Lüdtken melko ennenaikaiselta vaikuttavaan »metriseen sääntöön» tai niihin vaikeuksiin, joita redundanssin laskemiseen sisältyy, voidaan todeta, että kalevalamittaan kuuluu joukko sananvalintaa suuresti rajoitettavia kaavoja, joiden yhteinen redundanssi on huomattavan suuri. On selvää, että jonkin valinnaisen kaavan (esim. alkusointu, vahva alkusointu) tullessa pakolliseksi säkeen redundanssi kasvaa joskus hyvinkin voimakkaasti. Tällöin runomitan käyttö vaikeutuu melkoisesti; ellei haluta päätyä nonsense-runouteen, on jonkin muun kaavan tai joidenkin muiden kaavojen käyttönormeja vastaavasti helpotettava. Redundanssia voidaan tietenkin pienentää myös pudottamalla jokin kaavoista kokonaan pois koodista tai muuttamalla sitä niin, että sen suomat valintamahdollisuudet lisääntyvät.

Näiden poikkeamien jälkeen on syytä vielä kerran palata Achreniuksen runoihin ja toistaiseksi avoimeen kysymykseen: mistä Achrenius on saanut $e : \ddot{a}$ -kombinaation alkusointukaavaansa. Ainakaan sellaisenaan hän ei ole voinut saada tätä piirrettä mistään murteesta. Tosin Achrenius on epäilemättä ollut tietoinen suomen murteiden $elä : \ddot{a}l\ddot{a}$, $menn\ddot{a} : m\ddot{a}nn\ddot{a}$ -tyyppisistä eroista, ja on mahdollista, että hän on hyväksynyt $e : \ddot{a}$ -kombinaation alkusointukaavaansa nojautuen osaksi tähän huomioon. Ruotsin kielen vaikutus saattaa myös olla osasyynä, mutta sekään ei riittäne selitykseksi. Tärkeä peruste on epäilemättä alkusointunormien tiukentuminen ja siitä seurannut pyrkimys helpottaa alkusoinnutusta. Alkusointukaavan laajentaminen tarjoaa tällaisen mahdollisuuden: siihen voidaan identtisten ($e : e$, $\ddot{a} : \ddot{a}$) kombinaatioiden lisäksi hyväksyä sellaisia yhdistelmiä, joiden jäsenet muistuttavat toisiaan joidenkin foneettisten ominaisuuksien osalta ($e : \ddot{a}$). Tässä suhteessa $e : \ddot{a}$ -soinnituksen hyväksyminen vahvaksi alkusoinnuksi on täysin luonnollista, koska \ddot{a} on ensinnäkin suh-

⁴⁹ Charles F. Hockett (Review), *The mathematical theory of communication*. By Claude L. Shannon and Warren Weaver. *Language* 29 (1953) s. 69—93.

⁵⁰ Robert Abernathy, *Mathematical Linguistics and Poetics*. *Poetics — Poetyka — Poetika* (Warszawa — S-Gravenhague 1961) s. 563—569.

⁵¹ Helmut Lüdtke, *Der Vergleich metrischer Schemata hinsichtlich ihrer Redundanz*. *Mathematik und Dichtung* (München 1965) s. 233—242.

teellisen harvinainen ja siten vaikeasti soinnutettava vokaali (vain *y* ja *ö* ovat ensitavussa *ä*:tä harvinaisempia) ja koska se eräiden relevanttien ominaisuksiensa puolesta on lähempänä *e*:tä kuin mitään muuta suomen kielen vokaalia.⁵²

Alkusointu ei tietenkään edellytä kulloistenkin äänteiden ehdotonta (ja mahdollista) identtisyyttä, mutta se rajoittuu yleensä saman foneemin allofoneihin. Vaikka alkusointukaavan täytyykin pohjautua kielen foneemisysteemiin, se suo kuitenkin mahdollisuuden variaatioille. Vokaalialkusointu, Achreniuksen *e* : *ä* -kombinaatio ja kenties myös vielä 1700-luvulla suhteellisen yleinen avosointu (*Jotka juopia kysyväät*)⁵³ onkin syytä nähdä alkusointukaavan ehdollisina tai valinnaisina väljentyjinä: ne tosin pohjautuvat kielen suomiin mahdollisuuksiin, mutta eivät välttämättä määräydy niistä.

Sprache und Schema — die Gedichte von Henrik Achrenius

VON PENTTI LEINO

Am Anfang des Aufsatzes findet sich ein Verzeichnis der Dichtungen, die mit ziemlicher Sicherheit aus der Feder des Henrik Achrenius (1730—1798), Amtmann der Gemeinde Kalajoki, stammen. Insgesamt 22 der Gedichte oder Werke des Verzeichnisses sind im Kalevala-Versmass verfasst, das im 18. Jh. bei den Gelehrten ganz allgemein für Glückwunschgedichte verwendet wurde. Eine Komponente des Kalevala-Versmasses (s. Matti Sadeniemi, *Die Metrik des Kalevala-Verses*, *Folklore Fellows Communications* 139, Helsinki 1951) ist die Alliteration, deren Frequenz in den Gedichten der Gelehrten viel grösser ist als in der mündlichen Volksdichtung. Das Alliterationsschema des Kalevala-Versmasses sieht normalerweise folgendermassen aus: ursprünglich sind zwei Typen von Stabreim zu unterscheiden, der starke und der schwache. Bei starker Alliteration sind die Vokale im Wortanlaut oder die demselben anlautenden Konsonanten folgenden

Vokale identisch, bei der schwachen Alliteration sind diese Vokale verschieden. Ein Gedicht im Kalevala-Versmass verwendet beide Typen nebeneinander, bevorzugt aber den starken Stabreim.

Die Frequenz des starken Stabreims in den Strophen der Gedichte mit Kalevala-Versmass bei Achrenius beträgt für das Jahr 1754 48,5 %, für die Jahre 1755—1766 über 85 % und für die Jahre 1775—1795 sogar 93—100 %. Einige anonyme oder hinsichtlich des Autors unsichere Gedichte können allein aufgrund der Frequenz der starken Alliteration Achrenius zugeordnet werden: zahlreiche andere Verwender des Kalevala-Versmasses haben bedeutend weniger Strophen mit starker Alliteration. Beachtenswert ist vor allem, dass die Alliterationsnormen von Achrenius seit dem Jahre 1754 ständig strenger wurden; von 1775 an sind sie ziemlich konstant geblieben.

Ein unbedingt sicheres Kennzeichen der

⁵² Ks. Kalevi Wiik, *Phonemic Boundaries of Finnish Vowels*, *Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences Helsinki 1961*, *Janua Linguarum, Series Maior X* (The Hague 1962) s. 795—799. Kysymys on siitä, kuten Roman Jakobson asian ilmaisee, »what kindred grammatical or phonological categories may function as equivalent within the given pattern? We can infer that such categories share a common denominator in the linguistic code of the respective speech community.» (*Grammatical parallelism and its Russian facet*, *Language* 42 (1966) s. 399.)

⁵³ Achreniuksen alkusointukaavaan avosointu ei kuulu, mutta silmämääräisesti arvioiden eräillä muilla 1700-luvun runoilijoilla umpisoinnun frekvenssi on yllättävän suuri. Avosoinnun historiallisesta taustasta ks. Sadeniemi 1951 s. 102—122 ja morfoneemisesta taustasta Paul Kiparsky, *Metrics and Morphophonemics in the Kalevala* (*Studies Presented to Professor Roman Jakobson by his Students*, Cambridge, Mass. 1968) s. 141.

Gedichte des Achrenius ist das für ihn charakteristische Alliterationsschema in den Gedichten von 1775 bis 1795. Der Wandel vollzog sich um das Jahr 1775: die Vokale *ä* und *e* werden im Alliterationsschema von Achrenius um diese Zeit identisch: *tännä teräwä* vertritt nun ebenso die starke Alliteration wie *keinot keximähän* oder *päwiäsi päättämähän*. Diese Erscheinung gilt sonst für keinen anderen finnischen Dichter und auch nicht für die Volksdichtung. In den Gedichten der Jahre 1754—1766 ist das Verhältnis der *ä* : *e* -Kombinationen zu den schwachen Stabreimen 17:108, in den Fabelübersetzungen des Jahres 1775 64:38 und in den späteren Gedichten 90:20.

Eine Ursache für diese Entwicklung ist in dem Strengerwerden der Alliterationennormen des Achrenius zu sehen: da der relativ seltene Vokal *ä* harmonisieren konnte mit *e*, wurde die Bildung allitierender Strophen beträchtlich erleichtert. Möglich war diese Entwicklung, weil *e* und *ä* durch einige Eigenschaften einander näher stehen als den anderen finnischen Vokalen. Das Alliterations-

schema ist also nicht das automatische Ergebnis des Phonemsystems der Sprache; es beruht natürlich auf diesem Phonemsystem, läßt aber auch Raum für gewisse Variationen. Es weist manches darauf hin, dass auch der vokalische Stabreim (*entinen aikani*) eine solche fakultative Alliteration vertritt.

Von den Strophen der Volksdichtung hat fast jede fünfte keine Alliteration und nur ca. 50 % weisen starken Stabreim auf. Bei der Kunstdichtung im Kalevala-Versmass weisen fast 100 % der Strophen Alliteration auf, mitunter sogar über 90 % starke Alliteration. Das Alliterationsschema ist in der Volksdichtung also fakultativ, in der Kunstdichtung normalerweise obligatorisch. Aus diesem Grund wächst die metrische Redundanz des Kalevala-Versmasses in der Kunstdichtung beträchtlich an. Dies hat teilweise dazu geführt, dass das Kalevala-Versmass in der Kunstdichtung nicht alle Regeln des betreffenden Masses in der Volksdichtung befolgt: so wurde der Anstieg der Redundanz kompensiert und die Strophenbildung erleichtert.